

TUME YA HAKI ZA BINADAMU NA UTAWALA BORA

Tambua Haki zako na Wajibu wako Mwananchi

(Toleo hili limeainisha vifungu vya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, 1977 vinavyotamka haki za binadamu na wajibu na pia vifungu vinavyounda Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora kwa kuzingatia mabadiliko katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya Tanzania tangu 1977 hadi 20 Juni, 2005)

Kimetayarishwa na kutolewa na:

**Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
Kitalu Na. 339, Mtaa wa Nyerere/Kilimani
S.L.P 1049, DODOMA/Tanzania**

Simu: +255 734 047 775; 734 119 978

B/pepe: info@chragg.go.tz

Tovuti: www.chragg.go.tz

Julai, 2020

Kijitabu hiki kimetayarishwa na kuchapishwa kwa hisani ya Mradi wa Kuimarisha Upatikanaji wa Haki na Ulinzi wa Haki za Binadamu Tanzania (*Strengthening Access to Justice and Human Rights Protection in Tanzania*) unaofadhiliwa na Shirika la Maendeleo la Umoja wa Mataifa (United Nations Development Programme).

ISBN 9987 - 9067 - 1 - 74

Yaliyomo

UK.

Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Sura ya Kwanza, Sehemu ya Tatu: Haki na Wajibu muhimu.....	1 - 41
Sura ya Sita, Sehemu ya Kwanza: Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora.....	42 - 54
Maoni ya Tume	55 - 58

KATIBA YA JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

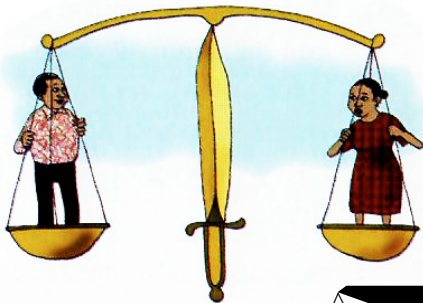
SURA YA KWANZA, SEHEMU YA TATU

HAKI NA WAJIBU MUHIMU

Haki ya Usawa

Usawa wa binadamu

12. (1) Binadamu wote huzaliwa huru, na wote ni sawa.
- (2) Kila mtu anastahili heshima ya kutambuliwa na kuthaminiwa utu wake.

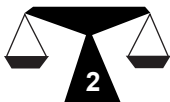

Usawa mbele ya sheria

13. (1) Watu wote ni sawa mbele ya sheria, na wanayo haki, bila ya ubaguzi wowote, kulindwa na kupata haki sawa mbele ya sheria.

- (2) Ni marufuku kwa sheria yoyote iliyotungwa na mamlaka yoyote katika Jamhuri ya Muungano kuweka sharti lolote ambalo ni la ubaguzi ama wa dhahiri au kwa taathira yake.

- (3) Haki za raia, wajibu na maslahi ya kila mtu na jumuiya ya watu yatalindwa na kuamuliwa na mahakama na vyombo vinginevyo vya mamlaka ya Nchi vilivyowekwa na sheria au kwa mujibu wa sheria.

- (4) Ni marufuku kwa mtu yeyote kubaguliwa na mtu au mamlaka yoyote inayotekeleza madaraka yake chini ya sheria yoyote au katika utekelezaji wa kazi au shughuli yoyote ya Mamlaka ya Nchi.
- (5) Kwa madhumuni ya ufafanuzi wa masharti ya ibara hii neno "**kubagua**" maana yake ni kutimiza haja, haki au mahitaji mengineyo kwa watu mbalimbali kwa kuzingatia utaiifa wao, kabila, pahala walipotokea, maoni yao ya kisiasa, rangi, dini, jinsia au hali yao ya maisha kwa namna ambayo watu wa aina fulani wanafanywa au kuhesabiwa kuwa dhaiifu au duni na kuwekewa vikwazo au masharti ya vipingamizi

ambapo watu wa aina nyingine wanatendewa tofauti au wanapewa fursa au faida iliyoko nje ya masharti au sifa za lazima, isipokuwa kwamba neno "kubagua" halitafafanuliwa kwa namna ambayo itaizuia Serikali kuchukua hatua za makusudi zenye lengo la kurekebisha matatizo mahususi katika jamii.

- (6) Kwa madhumuni ya kuhakikisha usawa mbele ya sheria, Mamlaka ya Nchi itaweka taratibu zinazofaa au zinazozingatia misingi kwamba:

- (a) Wakati haki na wajibu wa mtu yeyote vinahitaji kufanyiwa uamuzi wa mahakama au chombo kinginecho kinachohusika, basi mtu huyo atakuwa na haki ya kupewa fursa ya kusikilizwa kwa ukamilifu, na pia haki ya kukata rufaa au kupata nafuu nyingine ya kisheria kutokana na maamuzi ya mahakama au chombo hicho kingenecho kinachohusika;
- (b) Ni marufuku kwa mtu aliyeshtakiwa kwa kosa la jinai kutendewa kama mtu mwenye kosa hilo mpaka itakapothibitika kuwa anayo hatia ya kutenda kosa hilo;

- (c) Ni marufuku kwa mtu kuadhibiwa kwa sababu ya kitendo chohote ambacho alipokitenda hakikuwa ni kosa chini ya sheria, na pia kwamba ni marufuku kwa adhabu kutolewa ambayo ni kubwa kuliko adhabu iliyokuwapo wakati kosa linalohusika lilipotendwa;
- (d) Kwa ajili ya kuhifadhi haki ya usawa wa binadamu, heshima ya mtu itatunzwa katika shughuli zote zinazohusu upelelezi na uendeshaji wa mambo ya jinai na katika shughuli nyinginezo ambazo mtu anakuwa chini ya ulinzi bila uhuru, au katika kuhakikisha utekelezaji wa adhabu;
- (e) Ni marufuku kwa mtu kuteswa, kuadhibiwa kinyama au kupewa adhabu zinazomtweza au kumdhalilisha.

Haki ya Kuishi

Haki ya kuwa hai

14. Kila mtu anayo haki ya kuishi na kupata kutoka kwa jamii hifadhi ya maisha yake, kwa mujibu wa sheria.

Haki ya uhuru wa mtu binafsi

15. (1) Kila mtu anayo haki ya kuwa huru na kuishi kama mtu huru.
- (2) Kwa madhumuni ya kuhifadhi haki ya mtu kuwa huru na kuishi kwa uhuru, itakuwa ni marufuku kwa mtu yeyote kukamatwa, kufungwa, kufungiwa, kuwekwa kizuizini, kuhamishwa kwa nguvu au kunyang'anywa uhuru wake vinginevyo, isipokuwa tu:-

- (a) Katika hali na kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria, au
- (b) Katika kutekeleza hukumu, amri au adhabu iliyotolewa na mahakama kutokana na shauri au na mtu kutiwa hatiani kwa kosa la jinai.

Haki ya faragha na usalama wa mtu

16. (1) Kila mtu anastahili kuheshimiwa na kupata hifadhi kwa nafsi yake, maisha yake binafsi na familia yake na unyumba wake, na pia heshima na hifadhi ya maskani yake na mawasiliano yake ya binafsi.

- (2) Kwa madhumuni ya kuhifadhi haki ya mtu kwa mujibu wa ibara hii, Mamlaka ya Nchi itaweka utaratibu wa sheria kuhusu hali, namna na kiasi ambacho haki ya mtu ya faragha na ya usalama na nafsi yake, mali yake na maskani yake, yaweza kuingiliwa bila ya kuathiri ibara hii.

Uhuru wa mtu kwenda atakako

17. (1) Kila raia wa Jamhuri ya Muungano anayo haki ya kwenda kokote katika Jamhuri ya Muungano na kuishi katika sehemu yoyote, kutoka nje ya nchi na kuingia, na pia haki ya kutoshurutishwa kuhama au kufukuzwa kutoka katika Jamhuri ya Muungano.

- (2) Kitendo chochote cha halali au sheria yoyote yenye madhumuni ya:-
- (a) Kupunguza uhuru wa mtu kwenda atakako na kumweka chini ya ulinzi au kifungoni; au
- (b) Kuweka mipaka kwa matumizi ya uhuru wa mtu kwenda anakotaka ili:-
- (i) Kutekeleza hukumu au amri ya mahakama; au
- (ii) Kumlazimisha mtu kutimiza kwanza wajibu wowote anaotakiwa na sheria nyingine kuutimiza; au
- (iii) Kulinda manufaa ya umma kwa jumla au kuhifadhi maslahi fulani mahususi au maslahi ya sehemu fulani ya umma, kitendo hicho hakitahesabiwa au sheria hiyo haitahesabiwa kuwa ni haramu au ni kinyume cha ibara hii.

Haki ya Uhuru wa Mawazo

Uhuru wa maoni

18. (a) Kila mtu anao uhuru wa kuwa na maoni na kueleza fikra zake;
- (b) Anayo haki ya kutafuta, kupokea na kutoa habari bila ya kujali mipaka ya nchi;
- (c) Anao uhuru wa kufanya mawasiliano yake na haki ya kutoingiliwa katika mawasiliano yake; na
- (d) Anayo haki ya kupewa taarifa wakati wote kuhusu matukio mbalimbali muhimu kwa maisha na shughuli za wananchi na pia kuhusu masuala muhimu kwa jamii.

Uhuru wa mtu kuamini dini atakayo

19. (1) Kila mtu anastahili kuwa na uhuru wa mawazo, imani na uchaguzi katika mambo ya dini, pamoja na uhuru wa mtu kubadilisha dini au imani yake.

- (2) Kazi ya kutangaza dini, kufanya ibada na kueneza dini itakuwa ni huru na jambo la hiari ya mtu ya binafsi, na shughuli na uendeshaji wa jumuiya za dini zitakuwa nje ya shughuli za mamlaka ya nchi.

- (3) Hifadhi ya haki zilizotajwa katika ibara hii itakuwa chini ya taratibu zilizowekwa na sheria ambazo ni muhimu katika jamii ya kidemokrasia kwa ajili ya usalama wa jamii, amani katika jamii, maadili ya jamii na umoja wa kitaifa.
- (4) Kila palipotajwa neno "**dini**" katika ibara hii ifahamike kwamba maana yake ni pamoja na madhehebu ya dini, na maneno mengineyo yanayofanana au kuambatana na neno hilo nayo yatatafsiriwa kwa maana hiyo.

Uhuru wa mtu kushirikiana na wengine

- 20.- (1) Kila mtu anao uhuru wa kukutana na watu wengine kwa hiari yake na kwa amani, kuchanganyika, kushirikiana na

watu wengine, na kwa ajili hiyo kutoa mawazo yake hadharani na kuanzisha au kujiunga na vyama na mashirika yaliyoanzishwa kwa madhumuni ya kuhifadhi au kuendeleza imani au maslahi yake au maslahi mengineyo.

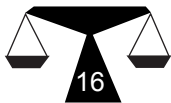
(2) Bila ya kujali masharti ya ibara ndogo ya (1) na ya (4) haitakuwa halali kwa chama chochote cha siasa kuandikishwa ambacho kutokana na Katiba au sera yake:-

(a) Kinakusudia kukuza au kupigania maslahi ya:-

(i) imani au kundi lolote la dini;

- (ii) kundi lolote la kikabila,
mahali watu watokeapo,
rangi au jinsia;
- (iii) eneo fulani tu katika
sehemu yoyote ya Jamhuri
ya Muungano;
- (b) Kinapigania kuvunjwa kwa
Jamhuri ya Muungano;
- (c) Kinakubali au kupigania
matumizi ya nguvu au
mapambano kama njia za
kufikia malengo yake ya
kisiasa;
- (d) Kinapigania au kinakusudia
kuendesha shughuli zake za
kisiasa katika sehemu moja tu
ya Jamhuri ya Muungano;
- (e) Hakiruhusu uongozi wake
kuchaguliwa kwa vipindi na
kwa njia za kidemokrasia.

- (3) Bunge laweza kutunga sheria inayoweka masharti yatakayo hakikisha kuwa vyama vya siasa vinazingatia mipaka na vigezo vilivyowekwa na masharti ya ibara ndogo ya (2), kuhusu uhuru na haki ya watu kushirikiana na kujumuika.
- (4) Itakuwa ni marufuku kwa mtu yeyote kulazimishwa kujiunga na chama chochote au shirika lolote, au kwa chama chochote au cha siasa kukataliwa kusajiliwa kwa sababu tu ya itikadi au falsafa ya chama hicho.
21. (1) Bila ya kuathiri masharti ya ibara ya 39, ya 47 na 67 ya Katiba hii na ya sheria za nchi na masharti ya kuchagua na kuchaguliwa, au kuteua na kuteuliwa kushiriki katika shughuli za utawala wa nchi,

kila raia wa Jamhuri ya Muungano anayo haki ya kushiriki katika shughuli za utawala wa nchi, ama moja kwa moja au kwa kupitia wawakilishi waliochaguliwa na wananchi kwa hiari yao, kwa kuzingatia utaratibu uliowekwa na sheria au kwa mujibu wa sheria.

- (2) Kila raia anayo haki na uhuru wa kushiriki kwa ukamilifu katika kufikia uamuzi juu ya mambo yanayomhusu yeye, maisha yake au yanayolihusu Taifa.

Haki ya kufanya kazi

22. (1) Kila mtu anayo haki ya kufanya kazi.
- (2) Kila raia anastahili fursa na haki sawa, kwa masharti ya usawa, ya kushika nafasi yoyote ya kazi na shughuli yoyote iliyo chini ya Mamlaka ya Nchi.

Haki ya kupata ujira wa haki

23. (1) Kila mtu, bila ya kuwapo ubaguzi wa aina yoyote, anayo haki ya kupata ujira unaolingana na kazi yake, na watu wote wanaofanya kazi kulingana na uwezo wao watapata malipo kulingana na kiasi na sifa za kazi wanazozifanya.
- (2) Kila mtu anayefanya kazi anastahili kupata malipo ya haki.

Haki ya kumiliki mali

24. (1) Kila mtu anayo haki ya kumiliki mali, na haki ya hifadhi kwa mali yake aliyonayo kwa mujibu wa sheria.
- (2) Bila ya kuathiri masharti ya ibara ndogo ya (1), ni marufuku kwa mtu yeyote kunyang'anywa mali yake kwa madhumuni ya kuitaifisha au madhumuni mengineyo bila ya

idhini ya sheria ambayo inaweka masharti ya kutoa fidia inayostahili.

WAJIBU WA JAMII

Wajibu wa kushiriki kazini

25. (1) Kazi pekee ndiyo huzaa utajiri wa mali katika jamii, ndio chimbuko la ustawi wa Wananchi na kipimo cha utu. Na kila mtu anao wajibu wa:-

- (a) Kushiriki kwa kujituma na kwa uaminifu katika kazi halali na ya uzalishaji mali; na

- (b) Kutimiza nidhamu ya kazi na kujitahidi kufikia malengo ya uzalishaji mali ya binafsi na yale malengo ya pamoja yanayotakiwa au yaliyowekwa na sheria.
- (2) Bila ya kujali masharti ya ibara ndogo ya (1), hakutakuwapo na kazi ya shuruti katika Jamhuri ya Muungano.
- (3) Kwa madhumuni ya ibara hii, na katika Katiba hii kwa jumla, ifahamike kwamba kazi yoyote haitahesabiwa kuwa ni kazi ya shuruti au kazi ya kikatili au ya kutweza endapo kazi hiyo, kwa mujibu wa sheria ni:-
- (a) Kazi inayobidi ifanywe kutokana na hukumu au amri ya mahakama;
- (b) Kazi inayobidi ifanywe na askari wa jeshi lolote katika kutekeleza majukumu yao;

- (c) Kazi ambayo mtu yeyote inabidi aifanye kutokana na kuwapo hali ya hatari au baa lolote linalotishia uhai wa ustawi wa jamii;
- (d) Kazi au huduma yoyote ambayo ni sehemu ya:-
- (i) Majukumu ya kawaida ya kuhakikisha ustawi wa jamii;
 - (ii) Ujenzi wa taifa wa lazima kwa mujibu wa sheria;
 - (iii) Jitihada za taifa za kutumia uwezo wa kila mtu kufanya kazi kwa ajili ya kuimarisha jamii na uchumi wa taifa na kuhakikisha maendeleo na tija ya kitaifa.

Wajibu wa kutii Sheria za Nchi

26. (1) Kila mtu ana wajibu wa kufuata na kuitii Katiba hii na sheria za Jamhuri ya Muungano.
- (2) Kila mtu ana haki, kwa kufuata utaratibu uliowekwa na sheria, kuchukua hatua za kisheria kuhakikisha hifadhi ya Katiba na sheria za nchi.

Kulinda mali ya umma

27. (1) Kila mtu ana wajibu wa kulinda mali asilia ya Jamhuri ya Muungano, mali ya Mamlaka ya Nchi na mali yote inayomilikiwa kwa pamoja na wananchi, na pia kuiheshimu mali ya mtu mwingine.

(2) Watu wote watatakiwa na sheria kutunza vizuri mali ya Mamlaka ya Nchi na ya pamoja, kupiga vita aina zote za uharibifu na ubadhilifu, na kuendesha uchumi wa taifa kwa makini kama watu ambao ndio waamuzi wa hali ya baadaye ya taifa lao.

Ulinzi wa Taifa

28. (1) Kila raia ana wajibu wa kulinda, kuhifadhi na kudumisha uhuru, mamlaka, ardhi na umoja wa taifa.

- (2) Bunge laweza kutunga sheria zinazofaa kwa ajili ya kuwawezesha wananchi kutumikia katika majeshi na katika ulinzi wa taifa.

- (3) Mtu yeyote hatakuwa na haki ya kutia sahihi kwenye mkataba wa kukubali kushindwa vita na kulitoa taifa kwa mshindi, wala kuridhia au kutambua kitendo cha uvamizi au mgawanyiko wa Jamhuri ya Muungano au wa sehemu yoyote ya ardhni ya eneo la Taifa na bila ya kuathiri Katiba hii na sheria zilizowekwa, hakuna mtu atakayekuwa na haki ya kuwazuia raia

wa Jamhuri ya Muungano kupigana vita dhidi ya adui yeyote anayeshambulia nchi.

(3) Mtu yeyote hatakuwa na haki ya kutia sahihi kwenye mkataba wa kukubali kushindwa vita na kulitoa taifa kwa mshindi, wala kuridhia au kutambua kitendo cha uvamizi au mgawanyiko wa Jamhuri ya Muungano au wa sehemu yoyote ya ardhi ya eneo la Taifa na bila ya kuathiri Katiba hii na sheria zilizowekwa, hakuna mtu atakayekuwa na haki ya kuwazuia raia wa Jamhuri ya Muungano kupigana vita dhidi ya adui yeyote anayeshambulia nchi.

(4) Uhaini kama unavyofafanuliwa na sheria utakuwa ni kosa la juu kabisa dhidi ya Jamhuri ya Muungano.

MASHARTI YA JUMLA

Haki na wajibu muhimu

- 29.(1) Kila mtu katika Jamhuri ya Muungano anayo haki ya kufaidi haki za msingi za binadamu, na matokeo ya kila mtu kutekeleza wajibu wake kwa jamii, kama zilivyofafanuliwa katika ibara ya 12 hadi ya 28 za sehemu hii ya Sura hii ya Katiba.
- (2) Kila mtu katika Jamhuri ya Muungano anayo haki ya kupata hifadhi sawa chini ya sheria za Jamhuri ya Muungano.
- (3) Raia yeyote wa Jamhuri ya Muungano hatakuwa na haki, hadhi au cheo maalum kwa misingi ya nasaba, jadi au urithi wake.

- (4) Ni marufuku kwa sheria yoyote kutoa haki, hadhi au cheo maalum kwa raia yeyote wa Jamhuri ya Muungano kwa misingi ya nasaba, jadi au urithi.
- (5) Ili watu wote waweze kufaidi haki na uhuru vilivyotajwa na Katiba hii kila mtu ana wajibu wa kutenda na kuendesha shughuli zake kwa namna ambayo haitaingilia haki na uhuru wa watu wengine au maslahi ya umma.

Mipaka kwa haki na uhuru na hifadhi kwa haki na wajibu

30. (1) Haki na uhuru wa binadamu ambavyo misingi yake imeorodheshwa katika Katiba hii havitatumwa na mtu mmoja kwa maana ambayo itasababisha kuingiliwa kati au kukatizwa kwa haki na uhuru wa watu wengine au maslahi ya umma.

(2) Ifahamikekwambamashartiyaliyomo katika Sehemu hii ya Katiba hii, yanayofafanua misingi ya haki, uhuru na wajibu wa binadamu, hayaharamishi sheria yoyote iliyotungwa wala kuzuia sheria yoyote kutungwa au jambo lolote halali kufanywa kwa mujibu wa sheria hiyo, kwa ajili ya: -

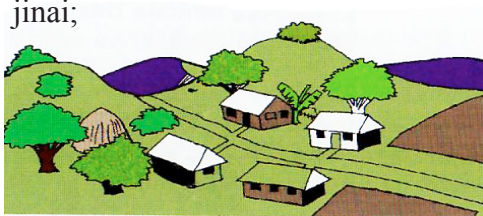
(a) Kuhakikisha kwamba haki na uhuru wa watu wengine au maslahi ya umma haviathiriwi na matumizi mabaya ya uhuru na haki za watu binafsi;

(b) Kuhakikisha ulinzi, usalama wa jamii, amani katika jamii, maadili ya jamii, afya ya jamii, mipango ya maendeleo ya miji na vijiji, ukuzaji na matumizi ya madini au ukuzaji na uendelezaji wa mali au maslahi

mengineyo yoyote kwa nia ya kukuza manufaa ya umma;

- (c) Kuhakikisha utekelezaji wa hukumu au amri ya mahakama iliyotolewa katika shauri lolote la madai au la jinai;

- (d) Kulinda sifa, haki na uhuru wa watu wengine au maisha binafsi ya watu wanaohusika katika mashauri mahakamani, kuzuia kutoa habari za siri; kutunza heshima, mamlaka na uhuru wa mahakama;

- (e) Kuweka vizuizi, kusimamia na kudhibiti uanzishaji, uendeshaji na shughuli za vyama na mashirika ya watu binafsi nchini; au

- (f) Kuwezesha jambo jingine lolote kufanyika ambalo linastawisha au kuhifadhi maslahi ya taifa kwa jumla.

- (3) Mtu yeyote anayedai kuwa sharti lolote katika Sehemu hii ya Sura hii au katika sheria yoyote inayohusu haki yake au wajibu kwake, limevunjwa, linavunjwa au inaelekea litavunjwa na mtu yeyote popote katika Jamhuri ya Muungano, anaweza kufungua shauri katika Mahakama Kuu.

- (4) Bila ya kuathiri masharti mengineyo yaliyomo katika Katiba hii, Mahakama Kuu itakuwa na mamlaka ya kusikiliza kwa mara ya kwanza na kuamua shauri lolote lililoletwa mbele yake kwa kufuata ibara hii; na Mamlaka ya Nchi yaweza kuweka sheria kwa ajili ya:-
- (a) Kusimamia utaratibu wa kufungua mashauri kwa mujibu wa ibara hii;
 - (b) Kufafanua uwezo wa Mahakama Kuu katika kusikiliza mashauri yaliyofunguliwa chini ya ibara hii;
 - (c) Kuhakikisha utekelezaji bora wa madaraka ya Mahakama Kuu, hifadhi na kutilia nguvu haki, uhuru na wajibu kwa mujibu wa Katiba hii.
- (5) Endapo katika shauri lolote inadaiwa kwamba sheria yoyote iliyotungwa au hatua yoyote iliyochukuliwa na Serikali au mamlaka nyingine inafuta au

inakatiza haki, uhuru na wajibu muhimu zitokanazo na ibara ya 12 hadi 29 za Katiba hii, na Mahakama Kuu inaridhika kwamba sheria au hatua inayohusika, kwa kiwango inachopingana na Katiba ni batili au kinyume cha Katiba basi Mahakama Kuu ikiona kuwa yafaa au hali au masilahi ya jamii yahitaji hivyo, badala ya kutamka kuwa sheria au hatua hiyo ni batili, itakuwa na uwezo wa kuamua kutoa fursa kwa ajili ya Serikali au mamlaka nyingine yoyote inayohusika kurekebisha hitilafu iliyopo katika sheria inayotuhumiwa au hatua inayohusika katika muda na kwa jinsi itakavyotajwa na Mahakama Kuu, na sheria hiyo au hatua inayohusika itaendelea kuhesabiwa kuwa ni halali hadi ama marekebisho yatakapofanywa au muda uliowekwa na Mahakama Kuu utakapokwisha, mradi muda mfupi zaidi ndio uzingatiwe.

MADARAKA YA PEKEE YA MAMLAKA YA NCHI

Ukiukaji wa haki na uhuru

31. (1) Mbali na masharti ya ibara ya 30(2), sheria yoyote iliyotungwa na Bunge haitakuwa haramu kwa sababu tu kwamba inawezesha hatua kuchukuliwa wakati wa hali ya hatari, au wakati wa hali ya kawaida kwa watu wanaoaminika kuwa wanafanya vitendo vinavyohatarisha au kudhuru usalama wa taifa, ambazo zinakiuka masharti ya ibara ya 14 na ya 15 za Katiba hii.
- (2) Ni marufuku kwa hatua zilizotajwa katika ibara ndogo ya (1) ya ibara hii kuchukuliwa kwa mujibu wa sheria yoyote wakati wa hali ya hatari, au wakati wa hali ya kawaida kwa mtu yeyote, isipokuwa tu kwa kiasi

ambacho ni lazima na halali kwa ajili ya kushughulikia hali iliyopo wakati wa hali ya hatari au wakati wa hali ya kawaida kushughulikia hali iliyosababishwa na mwenendo wa mtu anayehusika.

- (3) Ifahamike kwamba masharti yaliyomo katika ibara hii hayataidhinisha mtu kunyang'anywa haki yake ya kuwa hai isipokuwa tu kwa kifo kama matokeo ya vitendo vya kivita.
- (4) Kwa madhumuni ya ibara hii na ibara zifuatazo za Sehemu hii "wakati wa hali ya hatari" maana yake ni kipindi chochote ambapo Tangazo la Hali ya Hatari, lililotolewa na Rais kwa kutumia uwezo aliopewa katika ibara ya 32, linatumika.

Madaraka ya kutangaza hali ya hatari

32. (1) Bila ya kuathiri Katiba hii, au sheria iliyotungwa na Bunge kwa ajili hiyo, Rais aweza kutangaza hali ya hatari katika Jamhuri ya Muungano au katika sehemu yake yoyote.
- (2) Rais aweza tu kutangaza kuwa kuna hali ya hatari iwapo:-
- (a) Jamhuri ya Muungano iko katika vita; au
- (b) Kuna hatari hasa kwamba Jamhuri ya Muungano inakaribia kuvamiwa na kuingia katika hali ya vita; au
- (c) Kuna hali halisi ya kuvurugikwa amani ya jamii au kutoweka kwa usalama wa jamii katika Jamhuri ya Muungano au sehemu yake yoyote kiasi kwamba ni lazima

kuchukua hatua za pekee ili kurejesha amani na usalama; au

- (d) Kuna hatari dhahiri na kubwa, kiasi kwamba amani ya jamii itavurugika na usalama wa raia kutoweka katika Jamhuri ya Muungano au sehemu yake yoyote ambayo haiwezi kuepukika isipokuwa kwa kutumia mamlaka ya pekee; au
- (e) Karibu kutatokea tukio la hatari au tukio la balaa au la baa ya kimazingira ambalo linatishia jamii au sehemu ya jamii katika Jamhuri ya Muungano; au
- (f) Kuna aina nyingineyo ya hatari ambayo kwa dhahiri ni tishio kwa nchi.

(3) Endapoinatangazwakwambakunahali ya hatari katika Jamhuri ya Muungano nzima, au katika Tanzania Bara nzima au Tanzania Zanzibar nzima, Rais atatuma mara nakala ya tangazo hilo kwa Spika wa Bunge ambaye, baada ya kushauriana na Kiongozi wa Shughuli za Serikali Bungeni, ataitisha mkutano wa Bunge, ndani ya siku zisizozidi kumi na nne, ili kuitafakari hali ya mambo na kuamua kupitisha au kutopitisha azimio litakaloungwa mkono na kura za wajumbe wasiopungua theluthi mbili ya wajumbe wote, la kuunga mkono tangazo la hali ya hatari lililotolewa na Rais.

(4) Bunge laweza kutunga sheria inayoweka masharti kuhusu nyakati na utaratibu ambao utawawezesha watu fulani wenye kusimamia utekelezaji wa mamlaka ya Serikali

katika sehemu mahususi za Jamhuri ya Muungano kumuomba Rais kutumia madaraka aliyopewa na ibara hii kuhusiana na yoyote kati ya sehemu hizo endapo katika sehemu hizi kunatokea yoyote kati ya hali zilizotajwa katika aya ya (c), (d) na (e) za ibara ndogo ya (2) na hali hiyo haivuki mipaka ya sehemu hizo; na pia kwa ajili ya kufafanua utekelezaji wa mamlaka ya Serikali wakati wa hali ya hatari.

- (5) Tangazo la hali ya hatari lililotolewa na Rais kwa mujibu wa ibara hii litakoma kutumika:-
- (a) Iwapo litafutwa na Rais;
 - (b) Endapo zitapita siku kumi na nne tangu tangazo lilipotolewa kabla ya kupitishwa azimio lililotajwa katika ibara ndogo ya (3);

(c) Baada ya kupita muda wa miezi sita tangu tangazo hilo lilipotolewa; isipokuwa kwamba kikao cha Bunge chaweza, kabla ya muda wa miezi sita kupita, kuongeza mara kwa mara muda wa tangazo hilo kutumika kwa vipindi vya miezi mingine sita kwa azimio litakaloungwa mkono na kura za wajumbe wa kikao hicho wasiopungua theluthi mbili ya wajumbe wote;

(d) Wakati wowote ambapo mkutano wa Bunge utalitengua tangazo hilo kwa azimio litakaloungwa mkono na kura za wajumbe wasiopungua theluthi mbili ya wajumbe wote.

(6) Kwa madhumuni ya kuondoa mashaka juu ya ufafanuzi au utekelezaji wa masharti ya ibara hii, masharti ya sheria nyingine iliyotungwa na Bunge

na ya sheria nyingine yoyote, inayohusu utangazaji wa hali ya hatari kama ilivyotajwa katika ibara hii, yatatumika tu katika sehemu ya Jamhuri ya Muungano ambapo hali hiyo ya hatari imetangazwa.

SURA YA SITA

SEHEMU YA KWANZA

TUME YA HAKI ZA BINADAMU NA UTAWALA BORA

129. (1) Kutakuwa na Tume itakayoitwa Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora, ambayo majukumu yake yatakuwa kama ilivyoelezwa katika ibara ya 130 ya Katiba hii.

(2) Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora itakuwa na Makamishna wafuatao:

(a) Mwenyekiti, ambaye atakuwa ni mtu mwenye sifa ya kuweza kuteuliwa kuwa Jaji;

(b) Makamu Mwenyekiti, ambaye atateuliwa kwa kuzingatia kanuni kwamba endapo

Mwenyekiti ni mtu anayetoka upande mmoja wa Jamhuri ya Muungano, yeye atakuwa ni mtu wa kutoka upande mwingine wa Jamhuri ya Muungano;

(c) Makamishna wengine wasiozidi watano watakaoteuliwa kutoka miongoni mwa watu wenye ujuzi, uzoefu na upeo mkubwa katika mambo ya haki za binadamu, sheria, utawala, siasa au mambo ya jamii;

(d) Makamishna Wasaidizi.

(3) Makamishna na Makamishna Wasaidizi wote watateuliwa na Rais baada ya kushauriana na Kamati ya Uteuzi.

(4) Kutakuwa na Kamati ya Uteuzi kwa madhumuni ya ibara hii ambayo

itakuwa na wajumbe wafuatao:

- (a) Jaji Mkuu wa Mahakama ya Rufani;
- (b) Spika wa Bunge;
- (c) Jaji Mkuu wa Zanzibar;
- (d) Spika wa Baraza la Wawakilishi;
- (e) Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali, ambaye atakuwa ndiye Katibu wa Kamati hii.

(5) Mwenyekiti, Makamu Mwenyekiti na Makamishna wengine wote kila mmoja atashika madaraka yake kwa kipindi cha miaka mitatu na anaweza kuteuliwa tena kwa kipindi kingine kimoja tu cha miaka mitatu.

(6) Kwa madhumuni ya kuwakinga Makamishna kutokana na migongano ya kimasilahi, mtu yeyote akiteuliwa kuwa Kamishna wa Tume atalazimika kuacha mara moja madaraka yoyote katika chama chochote cha siasa

au madaraka ya aina nyingine yoyote itakayotajwa kwa ajili hiyo na sheria iliyotungwa na Bunge.

(7) Kamishna au Kamishna Msaidizi wa Tume aweza tu kuondolewa katika madaraka ya kazi yake katika Tume kwa sababu ya kushindwa kutekeleza kazi yake, ama kutokana na maradhi au sababu nyingine yoyote, au kwa sababu ya tabia mbaya inayoathiri maadili ya kazi ya Kamishna.

(8) Tume yaweza kutekeleza shughuli zake bila ya kujali kwamba kuna nafasi iliyo wazi miongoni mwa viti vya wajumbe au kwamba mjumbe mmojawapo hayupo.

130. (1) Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora itatekeleza majukumu yafuatayo:

- (a) Kuhamasisha nchini hifadhi ya haki za binadamu na wajibu kwa jamii kwa mujibu wa Katiba na Sheria za nchi;
- (b) Kufanya shughuli za kupokea malalamiko ya uvunjaji wa haki za binadamu kwa jumla;
- (c) Kufanya uchunguzi juu ya mambo yanayohusu uvunjaji wa haki za binadamu na ukiukwaji wa misingi ya utawala bora;
- (d) Kufanya utafiti, kutoa na kueneza nchini elimu kwa umma kuhusu haki za binadamu na utawala bora;

- (e) Kama ikibidi, kufungua mashauri mahakamani ili kuzuia vitendo vya uvunjaji wa haki za binadamu au kurekebisha haki inayotokana na uvunjwaji huo wa haki za binadamu, au ukiukwaji wa misingi ya utawala bora;
- (f) Kuchunguza mwenendo wa mtu yeyote anayehusika au taasisi yoyote inayohusika na masharti ya ibara hii katika utekelezaji wa kawaida wa madaraka ya kazi au majukumu yake au utekelezaji unaokiuka madaraka hayo;
- (g) Kutoa ushauri kwa Serikali na vyombo vingine vya umma na vya sekta binafsi kuhusu haki za binadamu na utawala bora;

- (h) Kuchukua hatua zipasazo kwa ajili ya kukuza na kuendeleza usuluhishi na suluhu miongoni mwa watu na taasisi mbalimbali wanaofika au kufikishwa mbele ya Tume.
- (2) Tume itakuwa ni idara inayojitegemea, na bila ya kuathiri masharti mengine ya ibara hii, katika kutekeleza madaraka yake kwa mujibu wa Katiba hii, Tume haitalazimika kufuata maagizo au amri ya mtu yeyote au idara yoyote ya Serikali au maoni ya chama chochote cha siasa au taasisi nyingine yoyote ya umma au sekta binafsi.
- (3) Masharti ya ibara ndogo ya (2) yasihesabiwe kuwa yanamzuia Rais kutoa maagizo au amri kwa Tume, wala hayatoi haki kwa Tume

kutofuata maagizo au amri, endapo Rais ataona kuwa, kuhusiana na jambo lolote au hali yoyote, masilahi ya taifa yahitajia hivyo.

- (4) Tume itafanya uchunguzi kwa kufuata masharti ya ibara hii na masharti ya sheria iliyotungwa na Bunge kwa ajili hiyo, na itafanya uchunguzi juu ya mtu yeyote anayehusika au taasisi yoyote inayohusika kila itakapoagizwa na Rais kufanya uchunguzi; vilevile, isipokuwa kama Rais ameagiza Tume isifanye uchunguzi, Tume yaweza kufanya uchunguzi wakati wowote inapoona inafaa kuchunguza mwenendo wa mtu yeyote anayehusika, au taasisi yoyote inayohusika, na masharti ya ibara hii anayetuhumiwa au inayotuhumiwa kwa kukiuka madaraka ya kazi yake, kutumia vibaya madaraka ya kazi yake, au

majukumu ya taasisi hiyo au kwa uvunjaji wa haki za binadamu au misingi ya utawala bora.

- (5) Tume haitakuwa na mamlaka yoyote, ama kwa mujibu wa masharti ya ibara hii au masharti ya sheria yoyote iliyotungwa na Bunge kwa madhumuni ya Sura hii ya Katiba hii, ya kuchunguza uamuzi wa Jaji yeyote, Hakimu yeyote au wa Mahakama iwapo uamuzi huo ameutoa katika kutekeleza madaraka ya kazi yake; vile vile Tume haitakuwa na mamlaka ya kuchunguza uamuzi wowote uliotolewa na chombo chochote chenye asili ya Mahakama kilichoanzishwa kwa mujibu wa sheria iwapo uamuzi huo umetolewa katika kutekeleza mamlaka yake.

(6) Masharti ya ibara hii yatatumika kwa watumishi wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano na wale wa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar, watumishi na viongozi wa vyama vya siasa wanaoshughulikia mambo ya umma, wajumbe na watumishi wa Tume zote za Serikali ya Jamhuri ya Muungano na za Serikali hizo, mashirika ya umma na vyombo vingine vya umma au vya binafsi, kama ni kampuni, jumuiya, ushirika, wadhamini au muundo mwingine wowote, kadri itakavyoelezwa katika sheria iliyotungwa na Bunge; lakini masharti haya hayatumika kwa Rais wala kwa Kiongozi wa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar isipokuwa tu kwa kuzingatia masharti ya ibara ya 46 ya Katiba hii au ibara ya 36 ya Katiba ya Zanzibar, ya 1984.

Mamlaka ya Tume na utaratibu wa shughuli zake

131. (1) Bila ya kuathiri masharti mengineyo ya ibara hii, Bunge laweza kutunga sheria kwa mujibu wa masharti ya Sura hii ya Katiba hii kwa ajili ya kuweka masharti kuhusu mamlaka ya Tume, utaratibu wa kuendesha shughuli zake na kuhusu kinga za kisheria watakazokuwa nazo Makamishna na watumishi wa Tume kwa makusudi ya kuwawezesha kutekeleza kazi zao bila ya matatizo ya kisheria.
- (2) Tume haitachunguza mambo yafuatayo, kwa madhumuni ya kutekeleza majukumu yake, yaani:
- (a) Jambo lolote ambalo liko mbele ya Mahakama au chombo kinginecho cha kimahakama;

- (b) Jambo lolote linalohusu uhusiano au mashirikiano kati ya Serikali na Serikali ya nchi yoyote ya nje au shirika la kimataifa;
- (c) Jambo linalohusu madaraka ya Rais kutoa msamaha;

- (d) Jambo jingine lolote lililotajwa na sheria yoyote.
- (3) Kila mwaka wa fedha Tume itatayarisha na kuwasilisha kwa Waziri anayesimamia haki za binadamu taarifa kuhusu:-

- (a) Shughuli za Tume katika mwaka uliotangulia;
- (b) Hali ya utekelezaji wa hifadhi ya haki za binadamu katika Jamhuri ya Muungano, na Waziri atawasilisha mbele ya Bunge kila taarifa iliyowasilishwa kwake na Tume mapema iwezekanavyo baada ya kuipokea.
- (4) Masharti ya ibara ndogo ya (3) hayatahesabiwa kuwa yanaizuia Tume kuwasilisha taarifa nyingine yoyote kwa mtu mwingine au mamlaka nyingine yoyote.

Maoni ya Tume

Tume inatarajia kuwa baada ya kusoma kijitabu hiki utakuwa umeongeza ufahamu wako kuhusu haki za binadamu na wajibu kwa jamii na misingi ya utawala bora kama ilivyoainishwa katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Tume inatarajia pia kuwa utakuwa umeongeza ufahamu wako kuhusu kazi, shughuli na huduma zinazotolewa na Tume.

Mawasiliano na Tume yafanyike kwa:

Barua kwa:

Mwenyekiti

Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
S.L.P. 1049, DODOMA

Simu: +255 734 047 775; 734 119 978

Barua pepe: info@chragg.go.tz

Au

Mwenyekiti

Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
S.L.P. 285, ZANZIBAR

Simu: (024) 2230494/2236124

Barua pepe: zanzibar@chragg.go.tz

Au

Mwenyekiti

Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
S.L.P. 2643, 11101 DAR ES SALAAM

Simu: (022) 2135747/8

Barua pepe: dsm@chragg.go.tz

Au

Mwenyekiti

Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
S.L.P. 10430, MWANZA

Simu: (028) 2983251

Barua pepe: mwanza@chragg.go.tz

Au

Mwenyekiti

Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
S.L.P. 1050, LINDI

Simu: (023) 2202734/2202744

Barua pepe: lindi@chragg.go.tz

Au

Mwenyekiti

Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora
S.L.P. 231, WETE - PEMBA

Simu: (024) 2454196

Barua pepe: pemba@chragg.go.tz

Au

Fika kwenye mojawapo ya ofisi za Tume:

DODOMA

Kilimani - Mtaa wa Nyerere, Kitalu Na. 339
jirani na Ofisi za Sikika.

ZANZIBAR

Jengo la Kamisheni la Wakfu na Mali za
Amana, Kitalu Na. 201, Mbweni.

DAR ES SALAAM

Haki House - Mtaa wa Luthuli, inapakana na
Ofisi ya Makamu wa Rais upande wa Kusini.

LINDI (Kanda ya Kusini)

Mtaa wa Wailes, Jengo la zamani la TTCL
(Barabara ya kuelekea ofisi ya Mkuu wa
Mkoa).

MWANZA (Kanda ya Ziwa)

Eneo la Mkolani, Jengo la Ofisi ya Mkuu wa
Wilaya Nyamagana, Ghorofa ya Kwanza.

PEMBA (Kanda ya Pemba)

Mtaa wa Kitutia, Jengo linapakana na Ofisi
za Posta Wete.

*“Binadamu wote
huzaliwa huru,
na wote ni sawa”*